

afbreuk aan de waarde van het boek als een *eye-opener* voor de samenhang tussen de verschillende elementen uit de overspannen bemoeyenis met de jeugd tijdens het Interbellum.

Nelleke Bakker

C. Koninckx, *Koning Leopold III. Diplomaat voor de vrede* (St.-Niklaas: Agora, 1987, 275 blz., f49,50, ISBN 90 72201 02 7 (geb.), ISBN 90 72201 01 9 (pbk.)).

R. Keyes, *Leopold III. Een beproefd koning, 1901-1940* (Tielt: Lannoo, 1986, xvi + 430 blz., f57,50, ISBN 90209 1405 7); *Idem, Leopold III. Complot tegen de koning, 1940-1951* (Tielt: Lannoo, 1988, xi + 499 blz., f57,50, ISBN 90 209 1421 9).

Christian Koninckx, die al heel wat over Zweden in de moderne tijd publiceerde, heeft nu ook de diplomatie voor de vrede door Leopold III gedurende de jaren 1936-1940, ook en vooral in het kader van de Oslo-groep bestudeerd in de archieven te Stockholm, aangevuld met voornamelijk het archief van het secretariaat van de koning (Brussel).

Eerst schetst de auteur het ontstaan en de invulling van de nieuwe onafhankelijke koers in de Belgische buitenlandse politiek van 1936, die vooral tegen de dreiging uit het oosten gericht zou zijn. Dat is wel een heel nieuwe visie. Leopold III had trouwens in 1936 al het 'voorgevoel als zou Duitsland andermaal België doorkruisen' (46). Een andere oorzaak voor de nieuwe politiek was volgens Koninckx dat het behoud van het militair akkoord met Frankrijk eventueel kon dwingen tot samenwerking met een communistisch land (de USSR), wat niet de goedkeuring van de publieke opinie wegdroeg. Maar is het niet wat naïef te veronderstellen dat de 'publieke opinie' mee de buitenlandse politiek maakte? Ook een aantal andere redenen die de auteur aanhaalt om de evidente noodzaak van een correcte neutraliteit te staven, zijn niet direct duidelijk: hij noemt onder andere het 'jodenvraagstuk' en de zaak dr. Martens (84). Anderzijds rept hij met geen woord over de eventuele invloed van de totstandkoming in Frankrijk van de 'rode' Volksfront-regering.

Verder in zijn overzicht van de jaren 1936-1939 komen trouwens nog bepaalde uitspraken voor die niet zo voor de hand liggen. Wij noemen er twee. Met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog blijft Koninckx bij de klassieke visie dat Spaak, 'voorstander (was) van de Burgos-regering' (85). Deze boude bewering wordt door specialisten echter meer en meer gerelativeerd: Spaak zou integendeel pas toen het werkelijk niet langer anders kon, toegegeven hebben in de kwestie Burgos (zie ook de Acta van het colloquium over de Spaanse burgeroorlog in 1986 (*Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* (Gent, 1988))).

Met betrekking tot de interpretatie van de onafhankelijkheidspolitiek stelt Koninckx Pierlot tegenover de koning. Voor de eerste betekende zij dat men vrij een keuze kon maken tussen neutraliteit of een alliantie, een interpretatie die Leopold—zoals Koninckx—bestreed omdat men dan het risico liep dat het *Reich* zou denken dat het om een alliantie met Groot-Brittannië en Frankrijk zou gaan en preventief zou ingrijpen. Maar het 'doorzicht' dat de auteur aan Leopold, Davignon en anderen toeschrijft had hen toch kunnen vertellen dat de buitenlandse politiek van Hitler hoe dan ook op de agressieve toer zou gaan?

Maar goed, de auteur mag daarover een eigen mening hebben. Toch is het eigenaardig dat hij na gedurende 89 bladzijden de lof van de nieuwe onafhankelijkheidspolitiek gezongen te hebben, over de Sudetenkwestie schrijft dat 'het afsluiten van *militaire allianties* als strategische

afschrikking' zou hebben kunnen fungeren en dat België op dat vlak 'druk in de weer' was (89)!

Kortom, dit overzicht van de jaren 1936-1939 beklijft niet. Interessanter zijn de volgende hoofdstukken gewijd aan een gedetailleerde bestudering van de vredesdiplomatie van Leopold als zodanig. Sommige hypothesen zijn echter niet erg duidelijk, onder andere in verband met de rol van Leopold en zijn collega-monarchen. 'Deze stelden zich trouwens weinig of helemaal niet eng patriottisch op, in tegenstelling tot hun respectievelijke regeringen. Hoewel dat precies één van de meest markante kenmerken was van de Europese monarchieën uit de 20ste eeuw, één van de mijlpalen in de evolutie van het monarchistisch principe—en reeds waarneembaar vóór het uitbreken van de eerste wereldoorlog en hoewel juist dat element een belangrijker en incisievere rol had kunnen spelen in het normaliseren van de conflicten en het instandhouden van de vrede, werd het helaas onvoldoend uitgebaat en zou het bijgevolg zijn doeltreffendheid missen!' (125).

Ook bevat het boek mijns inziens onlogische stellingnames, bijvoorbeeld de 'onzijdigheids'-toespraak van de koning in augustus 1939 die de auteur bijzonder actueel vindt (128). Maar in NATO-verband is onzijdigheid toch ondenkbaar?

In september 1939 was het zover: België werd neutraal. Koninckx schetst uitstekend de verdere vredesinitiatieven van Leopold, 'vuurbaken' op het internationale forum. Maar ook hier weer uitspraken die niet helemaal overtuigen: de koning twijfelde nooit aan de 'bondgenoten van morgen' (143); dat hij sympathieën koesterde voor Duitsland is een 'waaninnige aantijging' (157); in verband met de Russisch-Finse oorlog wordt de Belgische neutraliteit op de proef gesteld door het oplaaien van 'de sympathieën voor het communisme' (227); de regeringen verwijt hij 'verlammende vrees' terwijl de (gekroonde) staatshoofden integendeel een 'onversaagde bereidwilligheid (vertoonden) om de vrede te negotiëren' (158). Ook zou specifiek de Belgische regering niet aan alle alternatieven gedacht hebben — maar had de koning dat wèl?

Men ziet dus dat dit boek een heel aantal discussies kan heropenen. Ook ontstaat een goed beeld van de houding van de neutralen (alhoewel ik in dat verband toch de voorkeur zou geven aan *Kleine landen in crisistijd* van Ger van Roon). Maar in het algemeen blijft Koninckx mijns inziens te eenzijdig de dimensie 'buitenlandse zaken' belichten zonder de hele context bij zijn studie te betrekken. Een (niet gewilde?) verdienste is wel dat een interessante karakterschets van Leopold III ontstaat die als een ééndimensionele stijfkop overkomt en eigenlijk helemaal niet zo gunstig afsteekt bij de twijfelaar Pierlot.

In verband met dat antagonisme lijkt het overigens overtrokken in de epiloog—die de evolutie van het concept neutraliteit tot in 1944 schetst—te stellen dat ook tijdens de oorlogsperiode de regering in de ogen van Leopold 'het vrije België verzinnebeelde' (196).

Maar dat kunnen allemaal details zijn. Koninckx komt echter in zijn besluit mijns inziens op een kapitaal punt onlogisch over. Hij legt tegelijkertijd de nadruk op de versterkte rol van het Belgisch leger (dat zoals de historicus Jean Vanwelkenhuyzen stelt, toch eigenlijk dient om te vechten) en op het feit dat een alliantie-politiek een oorlog zou hebben veroorzaakt en dus niet opportuun was. Kan tegelijkertijd beargumenteerd worden dat de onafhankelijkheidspolitiek het waard was om ervoor te vechten, terwijl de afkeer voor datzelfde eventuele wapengeweld als stringente reden wordt genoemd om geen allianties af te sluiten? Dan was de onafhankelijkheidspolitiek wel zeer paradoxaal.

Het laatste woord over die politiek is overigens nog niet gezegd. Het is de verdienste van Koninckx de discussie met dit boek te hebben verrijkt.

Het pleit voor de intellectuele eerlijkheid van Lord Keyes of Zeebrugge and Dover (zijn vader was Brits liaison-officier in het hoofdkwartier van de koning) dat hij onmiddellijk duidelijk

maakt uit welke optiek hij zijn *Leopold III* schreef: de koning, die 'zijn martelaarschap met geduldige waardigheid gedragen heeft'(xiii) te rehabiliteren. Men moet hier dus geenkritische studie verwachten over de eerste regeringsjaren van Leopold III; Keyes poogt zijn held in een zo gunstig mogelijk daglicht te plaatsen en maakt dan ook alleen gebruik van bronnen die hem daarbij helpen. Wanneer hij andere bronnen citeert, is het om er de 'boosaardigheid' van aan te klagen. Keyes begint zijn boek met een summier overzicht van de politieke geschiedenis van het onafhankelijke België tot op het ogenblik dat Leopold in 1934 zijn vader opvolgt. Tekenend voor de visie van de auteur is dat hij deze troonsbestijging van een constitutionele vorst omschrijft als 'aan de macht'(46) komen. Geen wonder dat Keyes er in die optiek ook op wijst met wat voor 'een ongedisciplineerd parlement'(33) de koning had af te rekenen; hij was overigens omringd door 'ongeïnteresseerde, afhankelijke en slechts zelden begaafde personen'(44). Spaak? Een 'perfecte judas'(37).

Dat alleen Leopold III de toestand begreep, blijkt ook uit het feit dat hij ertoe bijdroeg dat Degrelle en Rex 'snel hun populariteit verloren' (75) terwijl hij er anderzijds in slaagde van de arbeiders loyale onderdanen te maken. Had hij niet 'altijd de belangen van de arbeiders gesteund'(77)? Kortom, men kan de auteur niet verwijten dat hij al te veel nuanceert bij het schetsen van de binnenlandse politieke toestand. Keyes spreidt dezelfde zekerheid ten toon daar waar hij de nieuwe buitenlandse politiek sinds 1936 analyseert. De onafhankelijkheidspolitiek, een initiatief van de koning, was volgens Keyes de enig mogelijke in het kader van een Europa waarin Duitsland sterker en sterker werd. Inderdaad, Frankrijk werd door het Volksfront verzwakt op 'militair, economisch en sociaal vlak' (56). Langs de andere kant van het kanaal zat het Britse leger zonder de nodige fondsen, was von Ribbentrop in Londen ontvangen en maakte de *appeasement-politiek* een onbetrouwbare partner van Groot-Brittannië.

De auteur herhaalt hier enkel een oud refrein. Het 'verval' van Frankrijk onder het Volksfront is een kwestie van appreciatie. Anderzijds werd de zwakte van het Britse leger door A. J. P. Taylor gerelativeerd (cf. *The Origins of the Second World War* (Greenwich, 1961) 286). Keyes gaat niet in op het feit dat von Ribbentrop in 1935 ook door de Belgische premier Van Zeeland werd ontvangen. Dat de Britten hun internationale verplichtingen niet meer nakwamen (*appeasement*), vindt de auteur zeer erg; dat de Belgen hetzelfde deden (onafhankelijkheidspolitiek) acht hij een goede beslissing. Hij heeft overigens wel gelijk uitgebreid aandacht te besteden aan de externe oorzaken van de onafhankelijkheidspolitiek. Iets nieuws brengt hij terzake echter niet. Geen woord over de zo gevreesde Volksfront-overwinning in Frankrijk en de eventuele invloed daarvan op de nieuwe buitenlandse koers van België. Weinig of geen aandacht ook voor de Sovjet-Franse betrekkingen en de weerslag ervan. Niets over de Belgisch-Duitse economische betrekkingen.

Hier wreekt zich het feit dat Keyes voor deze hoofdstukken geen onuitgegeven bronnen raadpleegde en ook de literatuur terzake die van de gebaande paden afwijkt, niet consulteerde. Dat blijkt ook daar waar de auteur het heeft over de interne oorzaken van de onafhankelijkheidspolitiek en daarbij het bekende argument gebruikt dat deze het enige middel was om de 'taal-groeperingen' (62) te verenigen. *Als of de policy-makers* van het Belgische buitenlandse beleid ooit rekening hebben gehouden met enige Vlaamse gevoeligheid op dat vlak. Wat wijlen Jan Dhondt dienaangaande reeds in 1970 schreef, is blijkbaar niet tot Keyes doorgedrongen. (Hij raadpleegde overigens geen enkel Nederlandstalig werk, ook niet daar waar hij het over Nederland heeft.) Jammer genoeg zijn de eerste hoofdstukken van dit boek dus ondermaats. Ook omdat hij vervolgens wèl enig bronnonderzoek verrichtte (hoofdzakelijk de dagboek aantekeningen van zijn vader), wordt het er in het gedeelte gewijd aan het *drôle de guerre* en de

neutraliteitspolitiek beter op. Maar ook hier onnauwkeurigheden, te vlugge gevolgtrekkingen en interne contradicties.

Frankrijk en Groot-Brittannië blijven de auteur irriteren. Frankrijk, beïnvloed door 'links, waarvan de koers door Moskou bepaald werd' (105); Groot-Brittannië benaderd door de koning (de missie Walter Stein-lord Keyes sr.), maar dat het lef had stafbesprekingen te eisen. Keyes: 'een perfecte rechtvaardiging (voor Hitler) om het land binnen te vallen' (118). Alsof Hitler niet elke rechtvaardiging vond die hem paste ... In dezelfde context kan men trouwens enkele bedenkingen hebben bij het door de auteur zo geroemde realisme van 's konings neutraliteitspolitiek. Maar dat is Keyes' bedoeling natuurlijk niet. Gedreven schrijft hij verder, daarbij bepaalde feiten minimaliserend—de ontplooiing van het Belgisch leger tegenover de westgrens tijdens de Duitse veldtocht in Polen—en andere verdraaiend. Een potsierlijk voorbeeld daarvan is dat de auteur de BWP verantwoordelijk stelt voor het mislukken van Leopolds poging om tanks in het leger te integreren; 'hiermee speelde [de BWP] rechtstreeks in de kaarten van de Duitsers' (107). Gelukkig bleef de koning verder rechtstreeks in het buitenlandse beleid ingrijpen. Hij ontving voortdurend informatie van 'het Duitse verzet: de Wehrmacht, het ministerie van buitenlandse zaken, de Abwehr'(103). Is Keyes hier ernstig? De contacten van het hof met 'een zekere dr. Gebhardt'(130), exponent van de SS-politiek, wuift hij daarentegen compleet weg. Wat Albert de Jonghe terzake te zeggen heeft, is wellicht aan de auteur voorbijgegaan.(Diens standaardwerk *Hitler en het politieke lot van België* schijnt Keyes niet te kennen.) Anderzijds gaf Leopold inlichtingen aan de Fransen die 'het hele verloop van de strijd hadden kunnen veranderen' (137). Dat ook de Franse inlichtingendiensten over dezelfde inlichtingen beschikten, vermeldt Keyes niet.

Dat de auteur rechtvaardigingsliteratuur schrijft, kan men hem niet kwalijk nemen, maar een basiscontradictie in dit deel van zijn werk brengt de geloofwaardigheid in het gedrang. Enerzijds is Keyes vol bewondering voor de 'gewapende onafhankelijkheid' en het besluit terug te vechten: dit betekende immers een 'zeer moedige beslissing, want als België zou worden aangevallen, zou het land nog maar eens het gevaar lopen veroverd en verwoest te worden' (115). Maar enkele bladzijden verder gebruikt de auteur bijna dezelfde termen—een oorlog zou van België 'weer een slagveld maken met alle verwoestingen die zoets met zich meebrengt' (117)—als hoofdargument voor de beslissing zich niet bij de geallieerden aan te sluiten. De verwoestingen die er dus in het eerste geval worden bijgenomen, blijken in de tweede eventualiteit plots onaanvaardbaar.

Nadat men zich zo constant heeft geërgerd aan Keyes' werkwijze vormt de tweede helft van zijn boek, gewijd aan de achttiendaagse veldtocht bijna een verademing. Is het omdat de auteur zich op het vlak van de militaire geschiedschrijving beter thuis voelt? Stap voor stap volgt hij de krijgsverrichtingen, daarbij bijzondere aandacht bestedend aan de liaison tussen de Franse, Britse en Belgische hoofdkwartieren waar het inderdaad dikwijls mis liep en dit niet door Belgisch toedoen. De ondankbare rol die het Belgisch leger toebedeeld kreeg in de geallieerde terugtocht komt duidelijk uit de verf. Alleen — Keyes kan zijn lofzang op de koning niet laten. Zijn steeds weerkerend thema: de onkunde van de regering en de stuurloosheid van de bevolking enerzijds, en anderzijds het doorzicht van Leopold en het hoge moreel van zijn troepen. Doorzicht? Op korte termijn — zeker; op lange termijn — integendeel. Daarmee belanden we weer op het politieke terrein. Keyes laat hier weer heel wat steken vallen in de passages die hij vooruitlopend op deel twee reeds wijdt aan de periode na de capitulatie. Enkele voorbeelden. Dat de koning een 'collaborerende regering'(330) verhinderd heeft, is een van die taaie leopoldistische legendes die in het reeds vermelde standaardwerk van A. de Jonghe vakkundig

weerlegd werd. Een ander voorbeeld: dankzij de koning kregen de Belgen een 'respectabel, militair gouverneur' terwijl Nederland onder andere onder het 'beestachtig regime (van) een *SS-Gauleiter*' (156 en 159) zuchtte. De 240 in België — dus onder de bevoegdheid van *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen — gefusilleerde gijzelaars kunnen daarvan meespreken. Een laatste voorbeeld: Leopolds 'juiste' beslissing om te blijven en Wilhelmina's 'verkeerde' beslissing om naar Engeland te gaan, wordt door Keyes nog extra benadrukt met het argument dat door het vertrek van de koningin in Nederland 'woede en verbittering' heerste (217). L. de Jong, toch niet de eerste de beste, constateert daarentegen: 'de koninklijke familie, aan Hitlers greep ontsnapt, was voor zeer velen symbool geworden van de wil tot verzet' (*Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog* (Den Haag, 1972) IV,i, 282).

Dit legt nog eens de vinger op een van de grote gebreken van Keyes' boek: zijn selectief gebruik van de bronnen. Daarbij komt de zwakheid van bepaalde uitgangspunten van het eerste gedeelte waarin de onafhankelijkheidspolitiek tegelijkertijd verdedigd wordt met het argument dat deze weg wel moest worden ingeslagen omdat Fransen en Britten niets ondernamen tegen nazi-Duitsland *en* met het argument dat België een onafhankelijke politiek moest voeren om niet in een conflict met Duitsland meegesleurd te worden. De vooringenomenheid van de auteur komt dus te duidelijk aan de oppervlakte. Op sommige ogenblikken meent men het *Witboek* in 1946 gepubliceerd door het secretariaat van de koning te lezen ... Kan men het Keyes — die geen historicus is — verwijten? Vandaar wellicht ook een aantal onnauwkeurigheden in de schrijfwijze van persoonsnamen en in de bibliografische vermeldingen.

In het tweede deel van zijn biografie over Leopold III heeft Lord Keyes het over de jaren 1940-1951, de periode dus tussen het einde van de achttiendaagse veldtocht en de troonsafstand. De oude ad hominem-argumentatie uit deel I duikt onmiddellijk weer op. Dat blijkt al in het eerste hoofdstuk waarin Keyes vol ressentiment enkele open deuren instampt met betrekking tot het inderdaad bijzonder slechte daglicht waarin Fransen en Britten de Belgische nederlaag plaatsten. En ook de oude gemeenplaatsen zijn er weer: de 'gevangene van Laken' met zijn onberispelijk gedrag enerzijds, de 'overlopers' [de regering] die naar Frankrijk vluchten anderzijds. Breed smeert de auteur het anti-Leopoldisme van de Belgen in Frankrijk uit, met bijzondere aandacht voor de 'marxistische extremisten' (61) als Max Buset (!) en anderen. Uiteraard heeft hij het eveneens uitgebreid over de zogenaamde totale overgave en bereidheid tot samenwerking met de Duitsers van de ministers na de Franse nederlaag, waarbij J. Stengers als een van de 'eeuwige lasteraars' (74) nog een veeg uit de pan krijgt, en schrijft hij even ongenueanceerd over de 'samenwerking' tussen communisten en nazi's tot juni 1941.

Ook als de ministers dan eindelijk Londen bereiken, kunnen ze niets goeds doen. Dat wil niet zeggen dat de pro-geallieerden van het eerste uur genade vinden in Keyes' ogen: ook Huysmans, Jaspars en anderen krijgen er van langs.

Hoe is ondertussen de situatie in België onder Duits militair bestuur? Bijzonder lovend is Keyes over de 'vooraanstaande anti-nazi' von Falkenhausen die België op een 'beschaafde en milde' manier (106) bestuurde. Het oordeel van de auteur over de *Militärbefehlshaber* hoeft ons overigens niet te verwonderen: als bron gebruikt bij onder andere de door J. Gérard bezorgde 'memoires' van von Falkenhausen. En de koning? Die betrachtte een 'volledige politieke inactiviteit' en kon dus 'geen rol' spelen (114). Men vraagt zich dan wel af waarover Keyes zich zo druk maakt...

Overigens besteedt hij opvallend weinig aandacht aan de nieuwe ordeningsactiviteiten van een aantal establishment-figuren die het hof in de zomer van 1940 zeker niet ontweken. Maar in dezelfde context kon hij natuurlijk moeilijk heen om de ontmoeting met Hitler. Waar de auteur

anders bijzonder gul is met citaten, beschrijft hij de uiterst belangrijke voorgeschiedenis van het onderhoud (cf. A. de Jonghe) enkel aan de hand van de von Falkenhausen-mémoires (versie Gérard) en '20 Ans ...' van Van Overstraeten. Hij brengt hier dus spijtig genoeg niets nieuws.

Zijn schets van de politieke groepen en krachten tijdens de tweede helft van 1940 overtuigt niet. Een door Keyes samengesprokkeld amalgaam van socialisten, Waalse separatisten, trotskisten en communisten wordt er in alle ernst van beschuldigd tot juni 1941 'de vanuit Moskou gedicteerde lijn van collaboratie' (129) met vuur gevolgd te hebben. Maar ook bepaalde details betreffende personen overtuigen niet (Leopold en De Man bijvoorbeeld hadden volgens Keyes niets met elkaar gemeen).

Tegenover de collaborerende marxisten stond de koning die geloofde in de Britse overwinning, maar alle eventualiteiten moest voorzien. Het is de klassieke Petainistische redenering, die echter opnieuw niet overtuigt. Opmerkelijk is in dit verband dat de auteur Leopold vrijpleit van alle verantwoordelijkheid voor de nieuwe orde-neigingen van een zeker establishment (waarbij Capelle zijn zondebok is) maar hem wel als initiator ziet van de verzetsactiviteiten in zijn omgeving—de autoritaire neigingen van bepaalde figuren van het latere Geheim Leger ontgaan hem trouwens compleet—en als inspirator van 'de ondergrondse bewegingen' (154) in het algemeen.

De auteur gaat in op de dreigende taal uit Berlijn aan het adres van de koning wegens zijn protest tegen de verplichte tewerkstelling, maar ook op de 'dreigementen' van de regering in Londen. In die context acht Keyes het 'onaanvaardbaar' dat de ministers aan de koning een afkeuring van de collaboratie durfden vragen. Anderzijds ziet de auteur ook niet in dat het zogenaamde politieke testament van de koning vragen was om moeilijkheden, maar volgens Keyes is het dan ook alleen een stuk waarin Leopold zijn 'progressieve politieke en filantropische en sociale ideeën' uiteenzette (232).

Hij gaat in op de materiële aspecten van de 'afschuwelijke periode van opsluiting' in Duitsland. De inleving van Keyes verdwijnt echter bij toverslag wanneer hij aan de bevrijding van België toekomt. Belangrijkste element is in zijn ogen de putsch van links waarmee het OF een 'op de Sovjetunie gemodelleerde marxistische dictatuur' (278) wilde instellen. Hierbij bestudeert Keyes naar eigen zeggen 'nauwkeurig' de rol van de KP in de 'staatsgreep' van november (hij wijdt er wel een halve bladzijde aan). Maar goed, de visie van de auteur is duidelijk: met hun anti-Leopoldisme en anti-monarchisme maken socialisten en communisten zich schuldig aan oproer, samenzwering en rebellie.

De volksraadpleging, waar de socialisten het wagen tegen hun wettige souverain actie te voeren en het aftreden van de koning door de schuld van de 'linkse extremisten'—te veel eer!—wordt geschetst in kleurige termen als 'smerig', 'lage lasterpraat', 'beruchte schandaalzoeker', 'brutale huichelarij', 'vulgariteit', 'verachtelijke beschuldigingen', 'gemene bedenksels' enz. Noch een Nederlandstalig, noch een Brits publiek—waarvoor Keyes toch schreef—had een dergelijk woordgebruik nodig. Maar vooral door het hagiografisch karakter van zijn werk is de auteur erin geslaagd zijn eigen *magnum opus* te deconsidereren. Men zal het begrepen hebben: dit is een boek dat men beter ongelezen laat.

Dirk Martin

P. J. Knegtmans, *Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1989, Studies + essays XII; Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1989, 303 blz., f48,-, ISBN 90 6861 030 9).

Met zijn proefschrift over de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in de jaren dertig sluit politicoloog Knegtmans aan bij eerdere dissertaties over de SDAP-geschiedenis door D. J. Wansink (over de geboorte van de SDAP, 1939) Fr. de Jong Edz. (over J. Saks, 1954), H. Buiting (over de scheuring in 1909, 1989), H. F. Cohen (over de jaren twintig, 1974) en C. H. Wiedijk (over Koos Vorrink, 1986). Vanuit de vraag waarom de SDAP de meerderheid van de bevolking niet achter zich kreeg, behandelt hij de 'identiteitscrisis' waarin de SDAP rond 1933 kwam en de uitweg die de partij daaruit zocht. Achtereenvolgens komen aan de orde de periode 1929-1932 (hopen op het wijken van de crisis), het jaar 1933 (nederlaag en kentering), de periode 1933-1935 (aanpassing, orde en gezag), het jaar 1935 (parlementaire democratie en democratisch socialisme), de jaren 1935-1937 (de vernieuwing krijgt haar beslag) en de periode 1937-1939 ('aanpakken') die uitmondt in regeringsdeelname van de SDAP. Behalve chronologisch is het boek historisch opgezet. Het slothoofdstuk vat samen en trekt grote lijnen maar refereert niet aan sociaal-wetenschappelijke theorievorming (bijvoorbeeld over zogenoemde midden-groepen of de 'uiterste noodzaak').

Volgens de uitgever onderscheidt dit boek zich van andere studies over de SDAP in de jaren dertig 'door zijn brede opzet'. Ik zou het omgekeerde willen betogen. Het ontleent zijn kracht, maar ook beperkingen aan de smalle opzet. Het handelt uitsluitend over de SDAP-ontwikkeling en wel op basis van een klein aantal centrale bronnen: het SDAP-archief (vooral de notulen van het partijbestuur), twee persoonsarchieven (maar alleen in verband met commissies; het archief van hoofdrolspeler J. W. Albarda is bijvoorbeeld niet gebruikt), gedrukte periodieke bronnen en literatuur. Nu is tegen de gekozen bronnen en literatuur weinig in te brengen, maar om een brede keuze gaat het niet, met alle gevolgen van dien.

Zoals ook uit dit boek blijkt, is de verhouding partij-vakbeweging moeizaam: het Nederlands Verbond van vakverenigingen is voor protectie, de SDAP voor vrijhandel, de SDAP voelt weinig voor arbeidstijdverkorting en wil niet samen met het NVV tegen de regeringsbezuinigingen optrekken. Bijzonder knullig is de wijze waarop de SDAP het Plan van de arbeid voorbereidt in een door animositeit gekenmerkte verhouding met het NVV. SDAP-leider Albarda vreest dat het Plan het NVV te veel macht zal geven (167) en ook andere partijbestuurders is er veel aan gelegen het NVV zoveel mogelijk buiten een Nederlands Plan te houden (168). Mijn bezwaar tegen deze en andere passages over het NVV geldt de eenzijdigheid doordat Knegtmans wel schildert wat de SDAP-ers maar niet wat de NVV-leiders — toch ook vooraanstaande sociaal-democraten! — beweegt. Wij vernemen wel de onvrede die Albarda jegens NVV-er S. de la Bella jr. koestert maar hoe het NVV tegen de SDAP aankijkt en wat het vakverbond wil, blijven buiten beeld (132). Dat is jammer omdat het in de jaren dertig niet alleen gaat om de verhouding socialisten-confessionelen op politiek maar ook op sociaal-economisch niveau.

Hier wreekt zich Knegtmans beperkte literatuurkeuze. De enige vakbewegingsgeschiedenis op zijn literatuurlijst is *Voor de bevrijding van de arbeid* van G. Harmsen en ondergetekende (1975). Zelfs het door promotor Fr. de Jong Edz. geschreven *Om de plaats van de arbeid* (1956, bewerkt in 1983) blijft onvermeld, evenals bijvoorbeeld *Mensenwerk* (Harmsen, J. Perry en F van Gelder, 1980) dat uitvoerig ingaat op het naar elkaar toegroeien van sociaal-democratie en katholieken. Ook onderzoek naar de zogenoemde middengroepen (mijn *Bedienden georgani-*